

СИСТЕМА МОДЕЛЕЙ ПРЕДМЕТНОЇ ОБЛАСТІ «МЕТАТЕХНОЛОГІЯ ПРОГРАМУВАННЯ»

Є.І. Моренцов

Розглянуто спектр моделей предметної області «Метатехнологія програмування», які використовуються при конструюванні сервісно-орієнтованих технологій програмування в семантичному веб-середовищі. Визначені базові терміни і поняття цієї предметної області. Наведено концептуальну модель технології програмування й концептуальну та онтологічну моделі метатехнології програмування.

Ключові слова: метатехнологія програмування, концептуальна модель, онтологічна модель, сервісно-орієнтована технологія програмування, семантичний веб.

Рассмотрен спектр моделей предметной области «Метатехнология программирования», которые используются при конструировании сервисно-ориентированных технологий программирования в семантической веб-среде. Определены базовые термины и понятия этой предметной области. Приведены концептуальная модель технологии программирования, концептуальная и онтологическая модели метатехнологии программирования.

Ключевые слова: метатехнология программирования, концептуальная модель, онтологическая модель, сервисно-ориентированная технология программирования, семантический веб.

The spectrum of models of domain «Software Metatechnology» which are used for the construction of the software service-oriented technologies in the semantic web environment is considered. The basic terms and concepts of this domain are defined. The conceptual model of software technology, conceptual and ontological models of a software metatechnology are given.

Key words: software metatechnology, conceptual model, the ontological model, software service-oriented technology, semantic web.

Вступ

Головним завданням метатехнології програмування як напрямку в програмній інженерії [1] є створення нових технологій програмування (ТП) для розробки програмного забезпечення (ПЗ), яке вирішує конкретні задачі автоматизації певної предметної області (ПрО). На цей час перспективними є сервісно-орієнтовані технології програмування (СОТП), які дозволяють вести розробку ПЗ у розподіленому середовищі і використовувати компоненти технології, представлені у якості семантичних веб-сервісів. Конструювання технології відбувається на етапах метатехнологічного процесу, який базується на концепції інтелектуалізованого створення СОТП у семантичному веб-середовищі [2]. В основі цієї концепції лежить *сервісно-орієнтована парадигма* у поєднанні з *онтологічно-базовий підходом* до створення технологій розробки ПЗ. При такому підході компоненти технології розміщені у веб-середовищі як веб-сервіси, а онтології використовуються для пошуку і добору компонентів. Використання онтологічно-базового підходу при створенні СОТП вимагає розробки системи моделей ПрО «Метатехнологія програмування», зокрема концептуальної та онтологічної моделей як основних.

Базові терміни і поняття предметної області «Метатехнологія програмування»

В контексті вирішуваної задачі конструювання СОТП базовими поняттями предметної області «Метатехнологія» є наступні.

Метатехнологія – довільний процес впливу на ТП, що перетворює її від деякого початкового до деякого кінцевого стану. Можна говорити про метатехнологію створення технологій (креативна метатехнологія), метатехнологію розвитку технологій (upgrade-метатехнологія), і, нарешті, метатехнологію впровадження технологій (invade-метатехнологія).

Технологія програмування – це сукупність технологічних процесів, методів, нотацій і засобів, використовуваних у процесі розробки програмного забезпечення. Технологічний процес складається з технологічних операцій і являє собою набір технологічних інструкцій, що включають:

- вказування послідовності виконання технологічних операцій;
- перерахування умов, при яких виконується та або інша операція;
- опису самих операцій, де для кожної з них визначені вихідні дані, результати, а також інструкції, нормативи, стандарти, критерії й методи оцінки і т. п.

Крім набору операцій та їх послідовності, технологія також визначає спосіб фіксації проектних рішень у процесі розробки (опису розроблювальної системи) — нотації, використовувани на конкретному етапі розробки.

Будь-яка технологія програмування базується на деякій методології розробки програм. Тому кожна технологічна операція (або група операцій) базується на використанні певних методів і засобів.

Технологічний процес – сукупність взаємозалежних технологічних операцій.

Технологічна операція – основна одиниця роботи, виконувана визначеною роллю, яка:

- а) має на увазі чітко визначену відповідальність ролі;
- б) дає чітко визначений результат (набір артефактів розробки ПЗ), що базується на визначених вхідних даних (іншому наборі артефактів);
- в) являє собою одиницю роботи з жорстко визначеними границями, які встановлюються при плануванні проекту.

Технологічний процес розробки програмного забезпечення (software process) – це визначена послідовність технологічних операцій, які визначають напрямки діяльності з розробки ПЗ.

Метод у програмній інженерії – це сукупність способів і прийомів виконання технологічних операцій у процесі розробки ПЗ.

Нотація – засіб фіксації прийнятих рішень, отриманих результатів і стану ПЗ у процесі його розробки.

Інструментальний засіб – програмний засіб, що забезпечує автоматизовану підтримку діяльності, яка виконується в рамках технологічних операцій.

Розроблювальне програмне забезпечення – інформаційна або матеріальна сутність, яка створюється, модифікується або використовується в деякій технологічній операції (модель, документ, код, тест і т. п.). В процесі розробки ПЗ послідовно змінює свої стани, переходячи з вхідного до вихідного, як в рамках однієї технологічної операції, так і в рамках всього процесу розробки.

Стан розроблювального ПЗ – сукупність артефактів, які характеризують, описують та ідентифікують ПЗ на деякому етапі процесу розробки.

Роль – визначення поведінки й обов'язків окремої особи або групи осіб у середовищі організації-розроблювача ПО, що здійснюють діяльність у рамках деякого технологічного процесу й відповідальних за певні робочі продукти.

Настанова – практичний посібник з виконання однієї або сукупності технологічних операцій. Настави включають методичні матеріали, інструкції, нормативи, стандарти й критерії оцінки якості робочих продуктів.

Класифікація методів та інструментів програмної інженерії, яка використана у нашому дослідженні, викладена у матеріалах по SWEBOOK [3, розд. 9].

Моделі домену метатехнології

Система моделей домену «Метатехнологія програмування» містить:

- спектр концептуальних моделей, до якого входять модель технології програмування, що задає основні компоненти (поняття) технології і зв'язки між ними, та модель сумісності компонентів технології програмування, яка використовується при об'єднанні компонентів у єдину СОПП;
- розширену семантичну модель інструмента як веб-сервісу, оскільки класичної четвірки множин, що задає семантичну модель, у випадку з інструментом як веб-сервісом недостатньо;
- концептуальну модель предметної області «Метатехнологія програмування», яка є визначальною серед усього спектру концептуальних моделей домену метатехнології і представлена у вигляді семантичної мережі;
- онтологічну модель предметної області «Метатехнологія програмування». Ця модель є визначальною і представлена у вигляді UML-діаграми класів.

У цій роботі ми розглянемо концептуальні моделі технології програмування і ПрО «Метатехнологія програмування», а також онтологічну модель даної предметної області.

Концептуальна модель технологій програмування

У класичному понятті **концептуальна модель** розуміється як модель представлена множиною понять і зв'язків між ними, які визначають сенс предметної області, що розглядається, або її конкретного об'єкта.

Концептуальна модель технології програмування показана на рис. 1.

Основними її компонентами – поняттями даної моделі – є технологічний процес, операції технологічного процесу, методи, нотації, інструментальні засоби та стани розроблюваного ПЗ.

Технологічний процес – задає послідовність дій по створенню програмного засобу і містить **Операції технологічного процесу**, кожна з яких є чітко визначеною дією, яка **перетворює** розроблюване ПЗ з одного стану в інший. Операція технологічного процесу **виконується** **Методом** і **автоматизується** **Інструментальним засобом**. Таким чином при виконанні технологічного процесу ПЗ послідовно перетворюється у послідовність станів – від постановки задачі до готового програмного продукту. **Стан розроблюваного ПЗ** фіксується за допомогою **Нотації**.

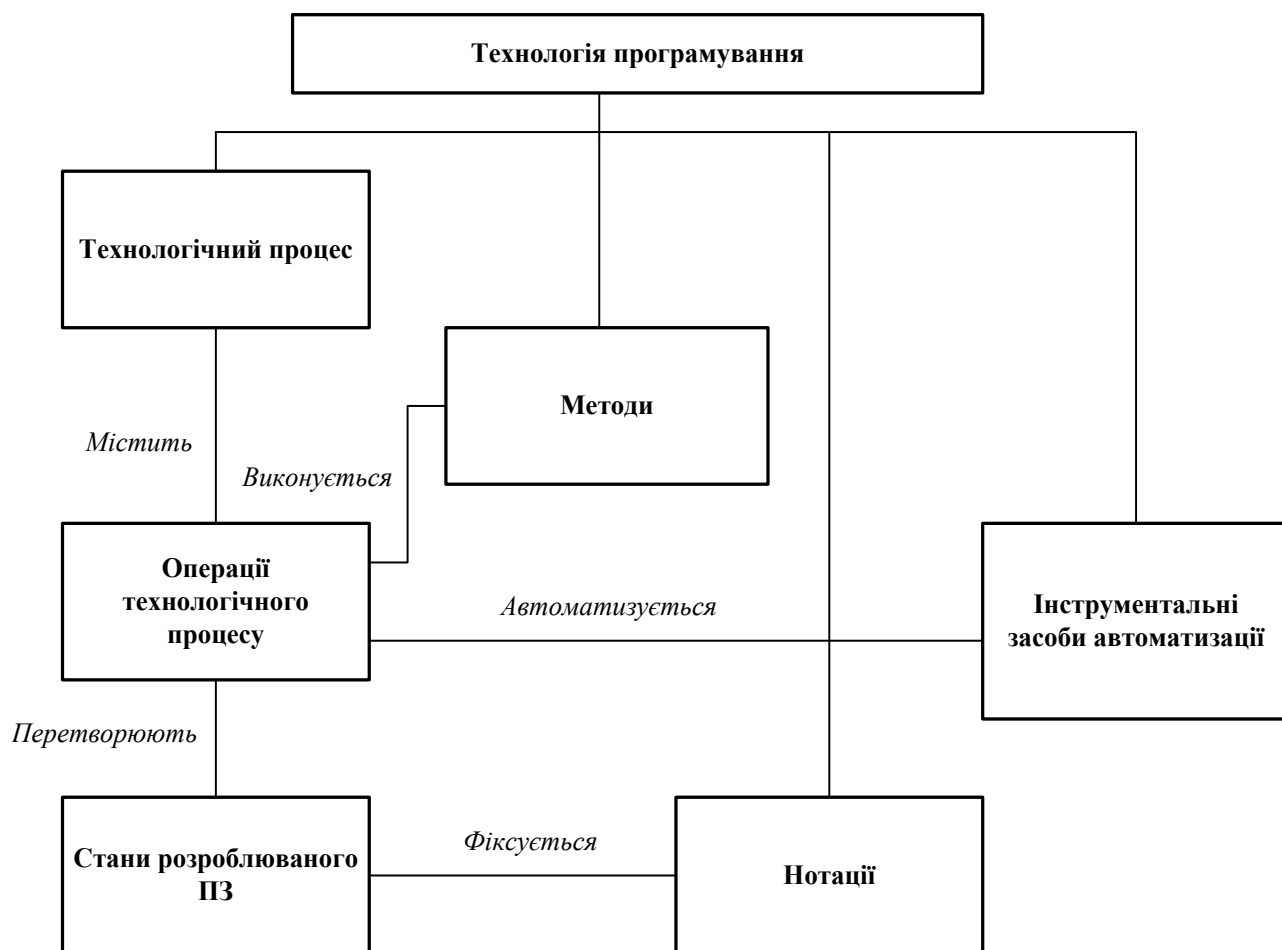

Рис. 1. Концептуальна модель технології програмування

Концептуальна модель предметної області «Метатехнологія програмування»

Концептуальна модель ПрО «Метатехнологія» в контексті вирішуваної задачі показана на рис. 2 у вигляді семантичної мережі.

На ній представлені наступні класи об'єктів:

- 1) сервісно-орієнтована технологія програмування, призначена для розробки програмних засобів;
- 2) розробники програмного засобу, які використовують СОТП для розробки ПЗ;
- 3) технологічні процеси;
- 4) методи розробки ПЗ;
- 5) нотації, якими фіксуються стани ПЗ в процесі розробки;
- 6) інструментальні засоби, які підтримують методи і нотації;
- 7) операції технологічного процесу;
- 8) стани розроблюваного ПЗ.

Оскільки назви класів співпадають з базовими поняттями ПрО «Метатехнологія», які були описані вище, дамо лише семантику зв'язків між класами.

Зв'язок «**Використовує для**» між класами Розробники і СОТП означає, що будь який розробник ПЗ використовує СОТП в процесі розробки ПЗ, застосовуючи всі компоненти СОТП. Той же самий зв'язок між класами Методи і Нотації означає, що метод використовує нотацію для фіксації результатів свого виконання, тобто деякого стану ПЗ

Семантика зв'язку «**Складається із**» між класом СОТП з одного боку і класами Технологічні процеси, Методи, Нотації, Інструментальні засоби з іншого боку полягає в тому, що будь-який екземпляр класу СОТП містить в собі екземпляри інших перелічених класів як компоненти. Тобто маємо зв'язок типу композиція.

Зв'язок «**Містить**» між класами Технологічні процеси і Технологічні операції означає, що екземпляр першого класу складається із певного числа екземплярів другого.

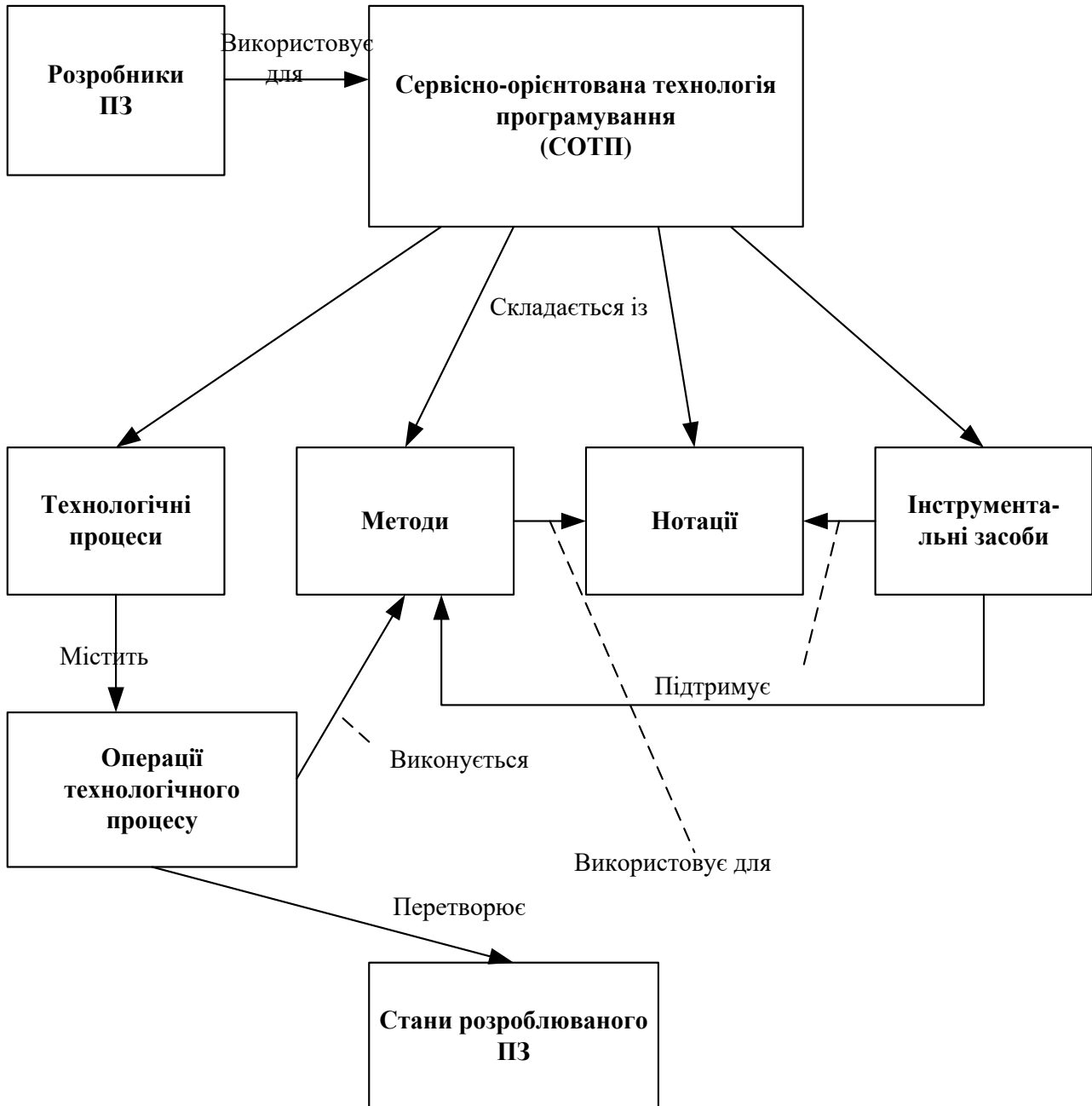

Рис. 2. Концептуальна модель ПрО «Метатехнологія програмування»

Семантика зв'язку «*Виконується*» між класами Технологічні операції і Методи полягає в тому, що будь-яка технологічна операція виконується відповідним методом.

Зв'язок «*Перетворює*» між класами Технологічні операції і Стани розроблюваного ПЗ означає, що виконання технологічної операції переводить розроблюване ПЗ із деякого проміжного стану в інший проміжний стан в процесі розробки. При цьому кінцевий стан ПЗ фактично є готовим ПЗ.

Зв'язок «*Підтримує*» між класами Інструментальні засоби і Методи, а також Інструментальні засоби і нотації означає, що інструментальний засіб автоматизує виконання методу і фіксацію результатів у відповідному операційному середовищі.

Онтологічна модель предметної області «Метатехнологія програмування»

Концепція розробки онтології метатехнології програмування. Фактично першою фундаментальною роботою в області зводу знань по програмній інженерії був проект SWEBOOK [3]. У ньому не дійшло до представлення онтологій даної предметної області, але він представив добре структуровані і найбільш

повні на той момент знання з програмної інженерії. Проект закінчив своє існування у 2006 році, коли розпалася група, що його виконувала. На думку автора однією з причин цього був занадто жорсткий підхід до структуризації знань у програмній інженерії, що по мірі розвитку цієї області не давало змоги адекватно представити нові знання, які не завжди можна було вкласти у запропоновану структуру. Також виглядає дивним той факт, що, незважаючи на достатньо повний звід знань з програмної інженерії, представлений у SWEBOOK, так і не було розроблено онтологічних моделей представлення цих знань. Виходом з цієї ситуації може бути перереструктуризація знань шляхом об'єднання концепції представлення знань у SWEBOOK із представленням знань про ТП у метатехнології програмування, як складової частини дисципліни «Програмна інженерія», і застосування онтологій для представлення знань у цій ПрО. Саме такий підхід був запропонований і взятий за основу в Інституті програмних систем НАН України.

У цій статті будемо розуміти під *онтологією* формальний явний опис *понять* у розглянутій предметній області «Метатехнологія програмування» (тобто *класів*), властивостей кожного поняття, що описують різні властивості й атрибути поняття (*слотів*, іноді їх називають *ролями* або *властивостями*), і обмежень, накладених на слоти (*фацетів*, іноді їх називають *обмеженнями ролей*). Онтологія разом з набором індивідуальних *екземплярів класів* утворює *базу знань*.

У центрі онтології ПрО «Метатехнологія програмування» перебувають класи. Класи описують поняття предметної області. Наприклад, клас методів представляє всі методи розробки програмного забезпечення. Конкретні методи – екземпляри цього класу. Клас може мати підкласи, які представляють більш конкретні поняття, ніж надклас. Наприклад, ми можемо розділити клас методів на методи аналізу, проектування, тестування. Слоти описують властивості класів і екземплярів: метод проектування X – призначений для проектування інформаційних систем і його автором є N. Тут у нас є два слоти, які описують метод у цьому прикладі: слот «призначення» зі значенням «проектування інформаційних систем» і слот «автор» (розроблювач) зі значенням «N». Також на рівні класу в екземплярів класу «Метод» є слоти, які описують усі його інші властивості.

На практиці розробка онтології ПрО «Метатехнологія» включає:

- 1) визначення класів в онтології;
- 2) розташування класів у таксономічну ієрархію (підклас – надклас);
- 3) визначення слотів і опис, що допустимих значень цих слотів;
- 4) заповнення значень слотів екземплярів.

Після цього можна створити базу знань, визначивши окремі екземпляри цих класів, ввівши в певний слот значення й додаткові обмеження для слота.

Для побудови онтологічної моделі ПрО «Метатехнологія програмування» був використаний *структурний (або когнітивний)* підхід, у якому побудова моделі здійснюється шляхом виділення елементів предметної області, їх взаємозв'язків і семантичних відносин. Виділені поняття ПрО утворюють систему, під якою розуміється сукупність понять, що володіє наступними властивостями:

- унікальністю (відсутністю надмірності);
- повнотою (досить повним описом різних процесів, фактів, явищ і т. д. предметної області);
- вірогідністю (валідністю – відповідністю виділених одиниць значеннєвої інформації їх реальним найменуванням) і несуперечністю (відсутністю омонімії).

Структурний підхід до побудови онтологічної моделі добре поєднується із концепцією розробки онтології ПрО «Метатехнологія програмування», яка ґрунтується на поєднанні структури СОТП із знаннями у SWEBOOK. У контексті вирішуваної задачі виділення елементів ПрО області, їх взаємозв'язків і семантичних відносин проведено, виходячи із CASE-подібної моделі СОТП, яка визначає також її структуру.

Технологія програмування (розробки ПЗ) в узагальненому вигляді є набором операцій, методів, нотацій та інструментів, які застосовуються групою розробників для створення і підтримки ПЗ. У СОТП інструментальні засоби представляються як веб-сервіси, що знаходяться у семантичному веб-середовищі. При створенні СОТП інтегруються всі її компоненти. Істотну частину знань про компоненти СОТП можна взяти із SWEBOOK, особливо в частині методів та інструментів, хоча й вони далеко не повні для потреб нашого дослідження. До того ж структуризація знань проводиться у рамках побудованої нами онтологічної моделі.

Границі побудованої онтології визначаються ПрО «Метатехнологія», вирішуваною задачею конструювання СОТП і моделлю представлення СОТП. При цьому поняття, які присутні в ПрО, але не використовуються при вирішенні задачі конструювання СОТП, не будуть присутні у онтологічній моделі.

При створенні початкової онтології метатехнології програмування в ПрО «Програмна інженерія» був виділений домен «Метатехнологія програмування» і сформована його онтологія в контексті задачі добору компонентів технології програмування. При цьому підхід полягав у аналізі використовуваних для розробки ПЗ онтологій і виборі з них таких, які можна використати на рівні метатехнології, а також у розробці нових онтологій, які необхідні для вирішення задачі конструювання СОТП.

Виходячи з вище визначених понять і класів, у ПрО «Метатехнологія» виділимо класи, які будуть необхідні нам в процесі конструювання СОТП:

- 1) клас СОТП;
- 2) клас Технологічні процеси;
- 3) клас Методи;
- 4) клас Нотації;
- 5) клас Інструментальні засоби;
- 6) клас Технологічні операції.

У порівнянні з концептуальною моделлю у нас випало два класи – «Розробники ПЗ» і «Стани розроблюваного ПЗ», які фактично не грають ніякої ролі в конструюванні СОТП. Для кожного класу визначені слоти (властивості), які показані на рис. 3, і фацети (обмеження, які накладені на значення слотів).

Перший клас – це *клас СОТП*. Слот «*Назва*» містить назву СОТП як екземпляра класу, слот «*Розробник*» – дані про розробника СОТП, слот «*Призначення*» – для розробки яких видів ПЗ призначена СОТП, слоти «*Використовуваний технологічний процес*», «*Використовувані методи*», «*Використовувані нотації*», «*Використовувані інструментальні засоби*» містять назви відповідно ТП, методів, нотацій та інструментальних засобів, що є компонентами даної СОТП, крім того ці слоти використовуються для встановлення зв'язку із СОТП та її компонентами.

Другий клас – *Технологічні процеси* підрозділяється на два підкласи:

- 1) процеси технічної діяльності;
- 2) процеси управлінської діяльності.

Перший з них містить процеси, пов'язані з виконання технологічних операцій, які переводять ПЗ із одного стану в інший, а другий – процеси з управління розробкою ПЗ.

Клас «Технологічні процеси» містить наступні слоти. Слот «*Назва*» ідентифікує ТП, слот «*Призначення*» описує для виконання яких крупних робіт призначений процес, слот «*Технологічні операції*» задає перелік ТО, які входять до цього процесу і встановлює зв'язок між класами «Технологічні процеси» і «Технологічні операції». Підклас «Процеси технічної діяльності» має додатковий слот «*Етап (фаза) технологічного процесу*», де зазначено на якому етапі ЖЦ застосовується процес.

Третій клас – *Технологічні операції* має наступні слоти. Слот «*Назва*» містить назву ТО в контексті дії, яка виконується на цій операції. Слоти «*Вхідний стан ПЗ*» і «*Вихідний стан ПЗ*» описують відповідно вхідні і вихідні дані операції. Слот «*Використовуваний метод*» визначає метод, яким виконується операція, а також встановлює зв'язок між класами «Технологічні операції» і «Методи».

Слоти четвертого класу – *Методи* задають наступне. Слот «*Назва*» – назва метода, яка однозначно його ідентифікує, слот «*Призначення*» – для виконання якої роботи з розробки ПЗ призначений метод, слот «*Використовувана нотація*», яку саме нотацію використовує метод для фіксації результатів своєї роботи, а також встановлює зв'язок між класами «Методи» і «Нотації». Слоти «*Вхідний стан ПЗ*» і «*Вихідний стан ПЗ*» задають вхідні і вихідні дані методу відповідно.

У п'ятому класі – *Нотації* слот «*Вид*» задає вид нотації (мовна, графічна), слот «*Назва*» ідентифікує нотацію, слот «*Призначення*» описує можливе застосування цієї нотації у процесі розробки ПЗ.

Найбільше слотів має клас *Інструментальні засоби*. Слот «*Назва*» ідентифікує інструментальний засіб, слот «*Призначення*» описує для виконання яких робіт з розробки ПЗ може використовуватися цей інструмент, слот «*Виробник*» містить дані про розробника цього ІЗ, слот «*Місцезнаходження у мережі*» вказує де саме (за URL) можна знайти даний інструмент. Два слоти «*Метод, що підтримується*» і «*Нотація, що підтримується*» вказують, відповідно, виконання якого саме методу автоматизує інструментальний засіб і яку саме нотацію він використовує. Ці два слоти також служать для встановлення зв'язку між класом «Інструментальний засіб» з одного боку і класами «Методи» і «Нотації» з іншого. Цей клас може також мати додаткові слоти, які відповідають критеріям якості встановленим стандартами «ISO/IEC 14102:2008. Information Guideline for the evaluation and selection of CASE tools» та «ДСТУ 3919-1999. Інформаційні технології. Основні напрямки оцінки та відбору CASE-інструментів» [4].

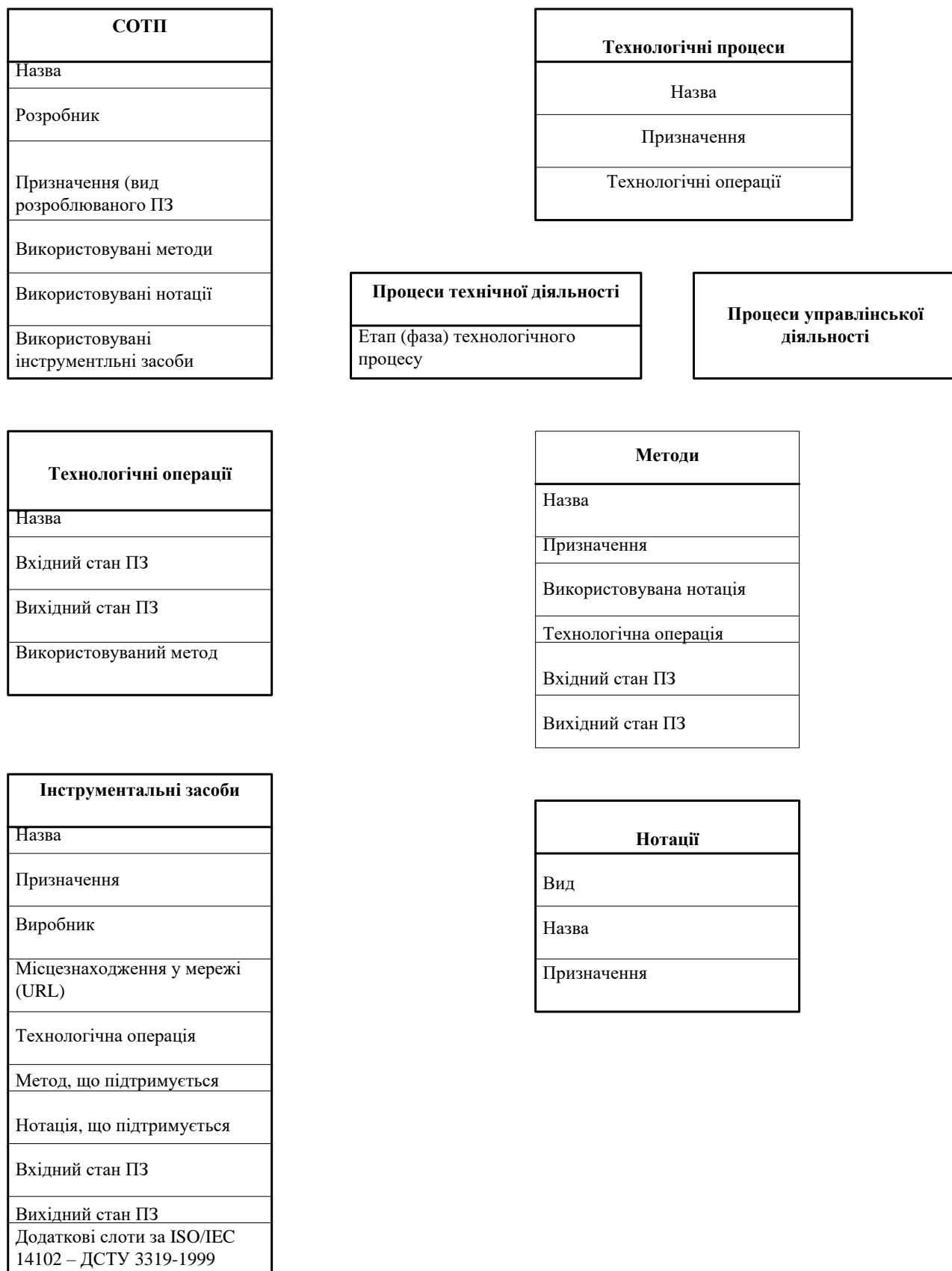

Рис. 3. Класи ПрО «Метатехнологія програмування» та їхні слоти

Онтологічна модель у вигляді UML-діаграми класів представлена на рис. 4. У ній для компактності і наглядності у класах представлені тільки слоти, через які здійснюється зв'язок між класами. Представлену модель ми визначили як початкову, оскільки вона у подальшому може змінюватися і доповнюватися.

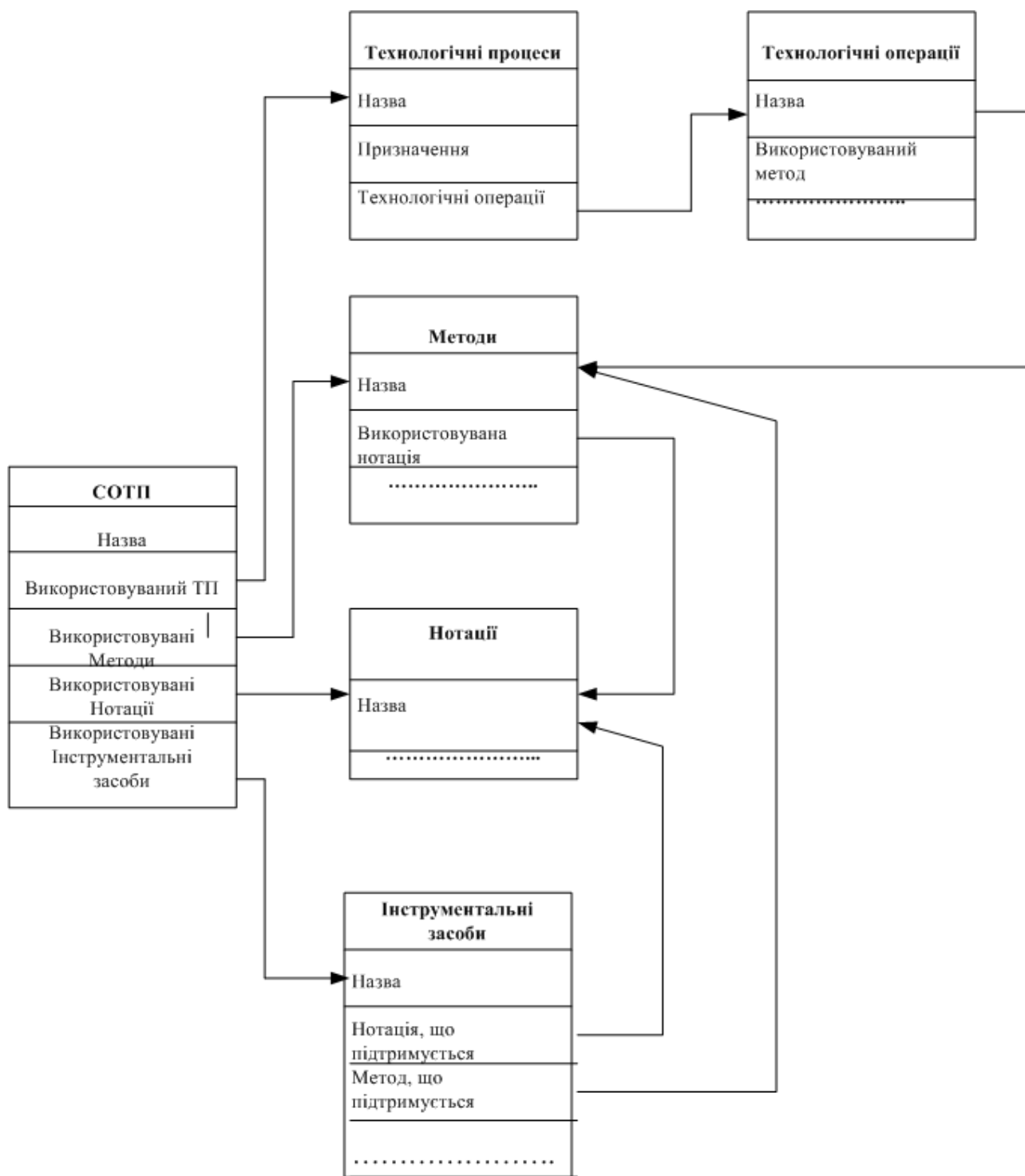

Рис. 4. Онтологічна модель ПрО «Метатехнологія»

Висновки

Визначена і розроблена система моделей ПрО «Метатехнологія програмування», яка використовується при конструюванні якісно нових сервісно-орієнтованих технологій програмування. В рамках цієї системи у контексті основної задачі метатехнології розроблена онтологічна модель ПрО «Метатехнологія», яка є визначальною в системі моделей і в подальшому може використовуватись для побудови відповідної онтології шляхом інстанціювання, тобто створення екземплярів класів.

Література

1. Моренцов Е.И. Метатехнология и концепции создания специализированных технологий программирования. *Проблемы программирования*. 1998. Вып. 3. С. 15–22.
2. Моренцов Е.И. Концепция інтелектуалізованого створення сервісно-орієнтованих технологій програмування в семантичному веб-

- середовищі. *Проблеми програмування*. 2017. № 2. С. 106–116.
3. Alain Abran, James W. Moore. Guide to the Software Engineering Body of Knowledge (2004 edition, PDF version only). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.computer.org/portal/web/swebok>
 4. ДСТУ 3919-1999. Інформаційні технології. Основні напрямки оцінювання та відбору CASE-інструментів. Київ: Держстандарт України, 2000. 39 с.

References

1. Morentsov Y. I. (1998) Metatechnology and concepts of creation of specialized software technologies. *Problems in programming*. (3). P. 15–22. (in Russian).
2. Morentsov Y. I. (2017) The concept of intellectualized creation of service-oriented technologies of software development in the semantic web environment. *Problems in programming*. (2). P. 106–116. (in Ukrainian).
3. Alain Abran, James W. Moore. Guide to the Software Engineering Body of Knowledge (2004 edition, PDF version only). — [Electronic resource]. Mode of access: <http://www.computer.org/portal/web/swebok>.
4. DSTU 3919:1999. (2000) Information technology. Guideline for the evaluation and selection of CASE tools. Kyiv: Derzhstandart Press. (in Ukrainian).

Про автора:

Моренцов Євгеній Іванович,
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник.
Кількість наукових публікацій в українських виданнях – 45.
Кількість наукових публікацій в зарубіжних виданнях – 2.
Індекс Хірша – 1.
<http://orcid.org/0000-0002-0497-11838>.

Про місце роботи автора:

Інститут програмних систем НАН України,
03187, Київ, проспект Академіка Глушкова, 40.
Тел.: 526 42 86.
E-mail: yevhen18@ukr.net